

**VLADA CRNE GORE
SAVJET ZA UNAPREĐENJE POSLOVNOG AMBIJENTA,
REGULATORNIH I STRUKTURNIH REFORMI**

ANALIZA PENZIJSKOG SISTEMA

Podgorica, septembar 2013. godine

SADRŽAJ

POPIS TABELA I GRAFIKA	5
I OPIS PENZIJSKOG SISTEMA CRNE GORE.....	6
1.1. STATISTIČKI PREGLED PENZIJSKOG SISTEMA	7
1.1. REFORMA SPROVEDENA 2003. GODINE	11
1.1.1. Obavezno penzijsko i invalidsko osiguranje na osnovu tekućeg finansiranja - I stub	11
1.1.2. Obavezno penzijsko osiguranje na osnovu individualne kapitalizovane štednje - II stub...	13
1.1.3. Dobrovoljno penzijsko osiguranje na osnovu individualne kapitalizovane štednje - III stub	14
1.2. REFORMA PENZIJSKOG SISTEMA SPROVEDENA 2010. GODINE	16
II Efekti dosadašnjih reformi u penzijskom sistemu.....	18
III MODELI USKLAĐIVANJA PENZIJA – KOMPARATIVNA ISKUSTVA.....	22
IV UZROCI RASTA RASHODA PENZIJSKOG SISTEMA	26
V PREPORUKE ZA INOVIRANJE I STUBA, ODNOSNO DEFINISANJE NEDOSTATAKA POSTOJEĆEG PENZIJSKOG SISTEMA.....	26
2.1. Preispitivanje posebnih uslova penzionisanja za osiguranike koji pod povoljnijim uslovima ostvaruju pravo na penziju	26
2.1.1. Preispitati mogućnost ukidanja odredbe člana 17 stav 3 Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju.....	26
2.1.2. Preispitati mogućnost revidiranja/ukidanja odredbe člana 197i Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju.....	27
2.1.3. Preispitati mogućnost revidiranja uslova za prijevremenu starosnu penziju	28
2.2. Staž osiguranja sa uvećanim trajanjem	28
2.2.1. Revidirati radna mjesta na kojima se staž osiguranja računa sa uvećanim trajanjem.....	28
2.2.2. Preispitati mogućnost računanja staža osiguranja sa uvećanim trajanjem bez uslovljavanja dužinom vremenskog perioda provedenog na beneficiranim radnim mjestima.....	29
2.3. Poboljšanje buduće adekvatnosti penzija	30
2.3.1. Preispitati mogućnost izmjene odredbe Zakona o PIO o uskladjivanju vrijednosti penzije za jedan lični bod	30
2.3.2. Odvojiti način uskladjivanja penzija (indeksacija) od načina uskladjivanja penzija za jedan lični bod (valorizacija)	30
2.4. Centralizacija organa vještačenja na nivou države.....	30
VI ZAKLJUČNA RAZMATRANJA I PREPORUKE	31

POPIS TABELA I GRAFIKA

Tabela 1: Kretanje broja penzionera, godina prosječne starosti starosnih i invalidskih penzionera prilikom izlaska sa tržišta rada, visine prosječne penzije, stope aktivnosti u periodu od 2003-2011	8
Tabela 2: Učešće stanovništva starog 65+ u ukupnom stanovništvu.....	9
Tabela 3: Izdaci za penzije u mil. €	9
Tabela 4: Deficit penzijskog sistema.....	10
Tabela 5: Uporedni pregled zakona iz 2004. i 2010. godine.....	17
Tabela 6: Rashodi penzijskog sistema kao % BDP-a	19
Tabela 7: Broj korisnika penzija koji su pravo ostvarili po osnovu posebnih uslova za penzionisanje	20
Tabela 8: Ukupni troškovi penzija po osnovu posebnih uslova za penzionisanje	21

Grafik 1: Kretanje ukupnog broja penzionera u periodu od 2003-2011, kao i pojedinačno, broja starosnih, invalidskih i porodičnih penzionera	7
Grafik 2: Struktura penzionera u 2003. i 2011. godini.....	7
Grafik 3: Izdaci za penzije u periodu od 2003 – 2012. godine	9
Grafik 4: Izdaci za penzije kao procenat BDP-a u periodu od 2003 – 2011. godine.....	10
Grafik 5: Kretanje visine rashoda za penzije i deficita penzijskog sistema (kao % BDP)	10
Grafik 6: Rashodi za penzije i penzijski deficit kao % BDP-a.....	18
Grafik 7: Stopa zavisnosti prije i nakon pomjeranja starosne granice.....	19

I OPIS PENZIJSKOG SISTEMA CRNE GORE

Prvi koraci na putu ka promjeni penzijskog sistema Crne Gore započeli su još devedesetih godina. Više od polovine troškova penzija u 2001. bilo je usmjereno ka nestarosnim penzijama (invalidske i porodične). To znači da su 47,8% ukupnih troškova penzija ili 35,4% ukupnih troškova Fonda PIO koristili starosni penzioneri.

Aktuelne penzijske reforme u Crnoj Gori se oslanjaju na model trostubnog penzijskog sistema. Stub penzijskog sistema predstavlja nezavisan način finansiranja penzije. Prema tome, tri stuba u jednom penzijskom sistemu predstavljaju tri moguća izvora finansiranja penzija, prvi stub – tekuće finansiranje, drugi stub – akumulirano, kapitalisano finansiranje i treći stub – dobrovoljna penzijska štednja. Osiguranici u višestubnom sistemu ostvarivaće dvije, odnosno tri penzije.

Danas je penzijski sistem Crne Gore utemeljen Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju (*"Službeni list RCG", br. 54/03, 39/04, 61/04, 79/04, 81/04, 14/07 i 47/07 i "Službeni list CG", br. 79/08, 14/10, 78/10, 34/11 i 66/12*), shodno kojem penzijsko i invalidsko osiguranje u Crnoj Gori obuhvata:

- 1) obavezno penzijsko i invalidsko osiguranje na osnovu tekućeg finansiranja;
- 2) obavezno penzijsko osiguranje na osnovu individualne kapitalizovane štednje;
- 3) dobrovoljno penzijsko osiguranje na osnovu individualne kapitalizovane štednje.

Navedenim zakonom je uređeno obavezno penzijsko i invalidsko osiguranje na osnovu tekućeg finansiranja.

Prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja su:

- 1) za slučaj starosti pravo na starosnu penziju i prijevremenu starosnu penziju;
- 2) za slučaj invalidnosti pravo na invalidsku penziju;
- 3) za slučaj smrti:
 - pravo na porodičnu penziju;
 - pravo na naknadu pogrebnih troškova;
- 4) za slučaj tjelesnog oštećenja prouzrokovanog povredom na radu ili profesionalnom bolešću pravo na novčanu naknadu za tjelesno oštećenje.

Penzioni sistem Crne Gore karakteriše PAYGO sistem (sistem međugeneracijske solidarnosti, tj. Sistem tekućeg finansiranja)¹. Putem datog sistema buduće generacije zaposlenih uplaćuju doprinose na osnovu kojih se penzionerima garantuju isplate penzija. Takav sistem uzima u obzir dugoročni vremenski period, pri čemu ne postoji direktna veza između uplaćenih doprinosa i primljenih penzija (sistem definisanih doprinosa).

U dosadašnjem toku reforme penzijskog sistema, odlučeno je da se penzijski sistem oslanja na dva stuba - na tekuće finansiranje penzija, organizovano u okviru državnog fonda (I stub) i na razvoj dobrovoljne štednje za starost u privatnim penzijskim fondovima (III stub).

Vlada Crne Gore se još uvijek nije opredijelila da se pored navedenog, u penzijski sistem uključi i obavezno penzijsko osiguranje na osnovu individualne kapitalizovane štednje, odnosno obavezna štednja u privatnim penzijskim fondovima, tzv. II stub.

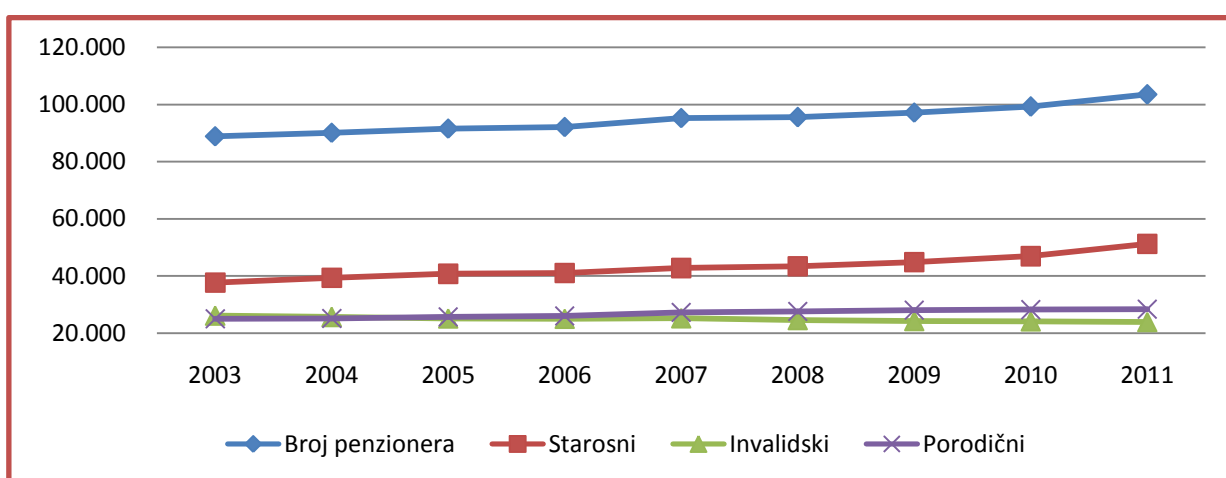
¹ Predstavlja vrstu penzijskog osiguranja u kojem zaposleni uplaćuju doprinose iz svojih bruto plata u državni fond iz kojeg se isplaćuju penzije tekućim penzionerima.

1.1. STATISTIČKI PREGLED PENZIJSKOG SISTEMA

Broj penzionera se u periodu od 8 godina (2003-2011) povećao za 16,43%, odnosno sa 88.845 na 103.439. Najveće godišnje povećanje ukupnog broja penzionera je ostvareno u periodu od 2010-2011, kada je broj penzionera porastao za 4.243. U navedenom periodu porastao je broj starosnih penzionera i to za 4.315.

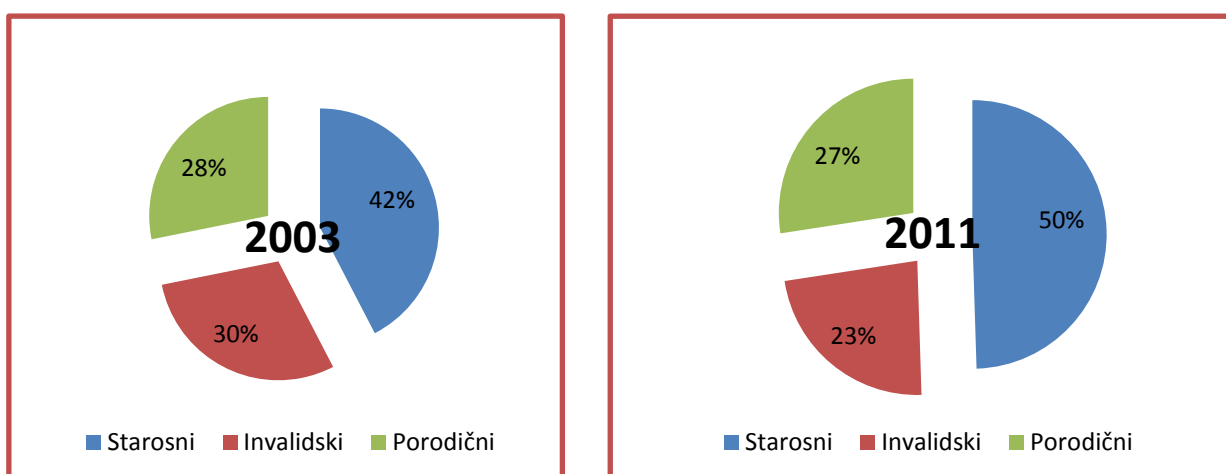
Sa druge strane, pad broja korisnika invalidskih penzija u periodu od 2003. do 2011. godine bilježio biva prekinut 2007. godine, kada je isti porastao za 187 penzionera u odnosu na 2006. godinu. Godine 2011. godine, broj invalidskih penzionera je opao za 238 u odnosu na 2010. godinu.

Grafik 1: Kretanje ukupnog broja penzionera u periodu od 2003-2011, kao i pojedinačno, broja starosnih, invalidskih i porodičnih penzionera

Izvor: Fond PIO

Grafik 2: Struktura penzionera u 2003. i 2011. godini

Izvor: Fond PIO

Iako se broj penzionera u periodu od 8 godina povećao za 16,43%, i visina prosječne penzije u istom periodu je rasla i ista se više nego udvostručila – ostvaren je rast od 123,8%.

Prosječna starost izlaska sa tržišta rada starosnih i invalidskih penzionera u periodu od 2003-2011. godine iznosi 58,27 godina.

Kada je u pitanju odnos broja zaposlenih i broja penzionera, koji je bitan u sistemu generacijske solidarnosti, koji podrazumijeva da se penzije isplaćuju iz doprinosa, isti u periodu od 2003. do 2005. godine, kao i nakon 2009. godine bilježi pad.

Na finansijsku održivost sistema u kratkom i posebno dugom roku, osim načina usklađivanja, veliki uticaj ima i postojeća situacija na tržištu rada, koje karakteriše relativno niska stopa aktivnosti radno-sposobnog stanovništva kao i relativno niska stopa zaposlenosti. Jedan od uzroka takve situacije na tržištu rada, budući da se stopa aktivnosti nije značajnije mijenjala u više od poslednjih 20-ak godina, je velikodušan sistem socijalne zaštite, između ostalog i penzioni sistem, budući da je približno 1/6 ukupnog stanovništva Crne Gore korisnik nekog prava iz oblasti penzione zaštite. Ukoliko posmatramo cjelokupan sistem socijalne zaštite, onda je oko 30% stanovništva Crne Gore korisnik nekog od transfera iz oblasti socijalne zaštite (penzije, nezaposlenost, prava socijalne zaštite).

Tabela 1: Kretanje broja penzionera, godina prosječne starosti starosnih i invalidskih penzionera prilikom izlaska sa tržišta rada, visine prosječne penzije, stope aktivnosti u periodu od 2003-2011

Godina	Broj penzionera	Prosje. starost izlaska sa TR (star. i inval. penzija)	Prosječna penzija	Stopa aktivnosti	Broj zaposlenih	Odnos broja zaposlenih i broja penzionera
2003	88.845	57,0	121,53	42,6	142.679	1,61
2004	90.079	57,3	124,68	51,7	143.479	1,59
2005	91.542	57,7	129,14	49,9	144.340	1,58
2006	92.057	58,0	142,78	48,9	150.800	1,64
2007	95.210	58,4	186,10	51,7	156.408	1,64
2008	95.515	58,7	238,83	51,9	166.221	1,74
2009	97.088	59,8	255,35	51,1	174.152	1,79
2010	99.196	58,1	268,51	50,1	161.742	1,63
2011	103.439	59,4	271,98	48,7	163.082	1,58
2012	106.477	59,0	277,65	50,0	166.531	1,56

Izvor: Fond PIO, MONSTAT

Negativni demografski trendovi, izraženi prije svega kroz trend starenja stanovništva, predstavljaju jedan od najvažnijih izazova penzijskog sistema, budući da isti utiču i na finansijsku održivost i na nivo aktivnosti na tržištu rada. Prema demografskim projekcijama MONSTAT-a, stanovništvo Crne Gore će se uvećavati, ali je trend starenja evidentan. Najvažnije projekcije su sumirane u tabeli:

Tabela 2: Učešće stanovništva starog 65+ u ukupnom stanovništvu

	Učešće stanovništva starog 65+ u ukupnom stanovništvu (prosjeak, u zagradama su date najniže i najveće vrijednosti po scenarijima)
2005.	12,5%
2020.	15,0% (14,4%-15,3%)
2030.	17,5% (15,9%-18,6%)
2050.	21.8% (19,6%-25,2%)

Izvor: Demografski trendovi u Crnoj Gori od sredine 20 vijeka i perspektive do 2050. godine, MONSTAT, 2008. godine

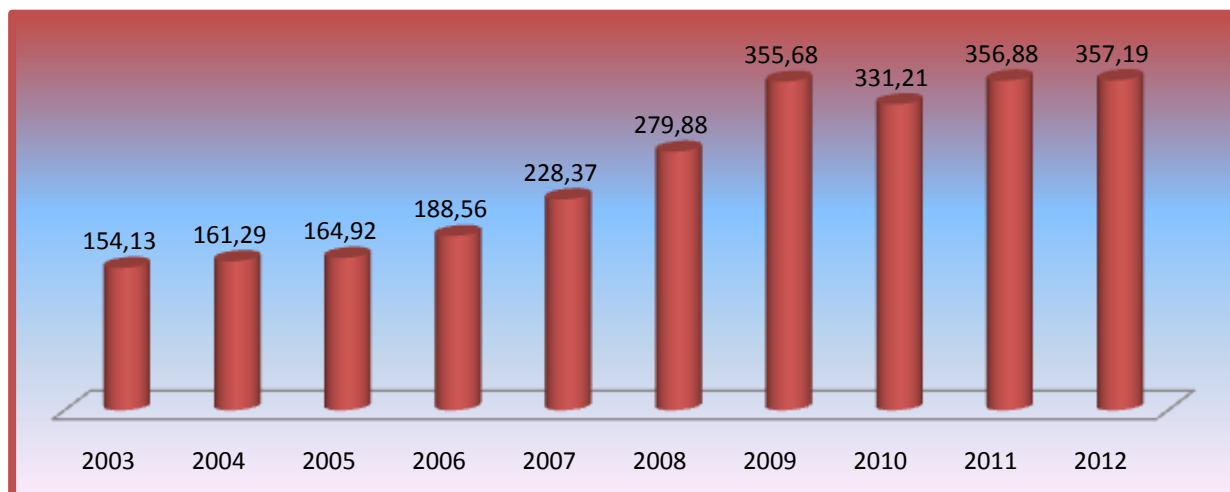
U narednoj tabeli prikazan je rast izdataka za penzije u 2011. godine za 131,54% u odnosu na njihov nivo u 2003. godini. Učešće izdataka za penzije u BDP-u u 2011. godini iznosi 10,48%.

Tabela 3: Izdaci za penzije u mil. €

Godina	Izdaci	Učešće u BDP-u
2003	154,13	11,07
2004	161,29	9,77
2005	164,92	9,24
2006	188,56	8,77
2007	228,37	8,52
2008	279,88	9,07
2009	355,68	11,93
2010	331,21	10,12
2011	356,88	10,48
2012	357,19	10,90

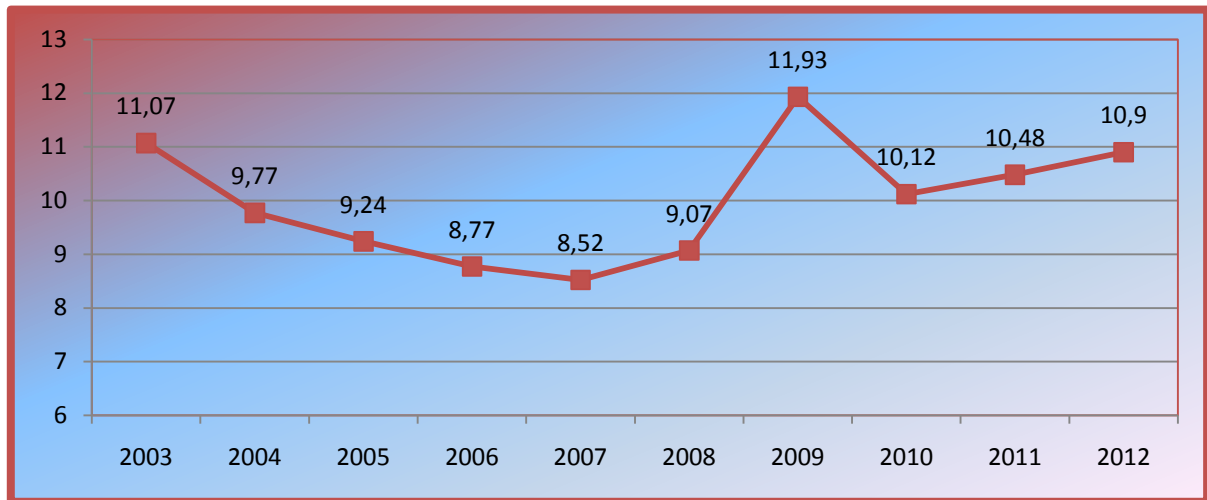
Izvor: Ministarstvo finansija

Grafik 3: Izdaci za penzije u periodu od 2003 – 2012. godine

Izvor: Ministarstvo finansija

Grafik 4: Izdaci za penzije kao procenat BDP-a u periodu od 2003 – 2011. godine

Izvor: Ministarstvo finansija

Procenat pokrivenosti izdataka za penzije prihodima od doprinosa pokazuje značajan pad u periodu 2003-2011. godine, čime se dovodi u pitanje finansijska održivost penzijskog sistema.

Deficit penzijskog sistema porastao je sa 3,99% BDP-a u 2003. godini na 4,28% BDP-a u 2010. godini, odnosno povećao se 2,5 puta. Najveći deficit je zabilježen 2009. godine, kada je isti iznosio 163,76 miliona eura.

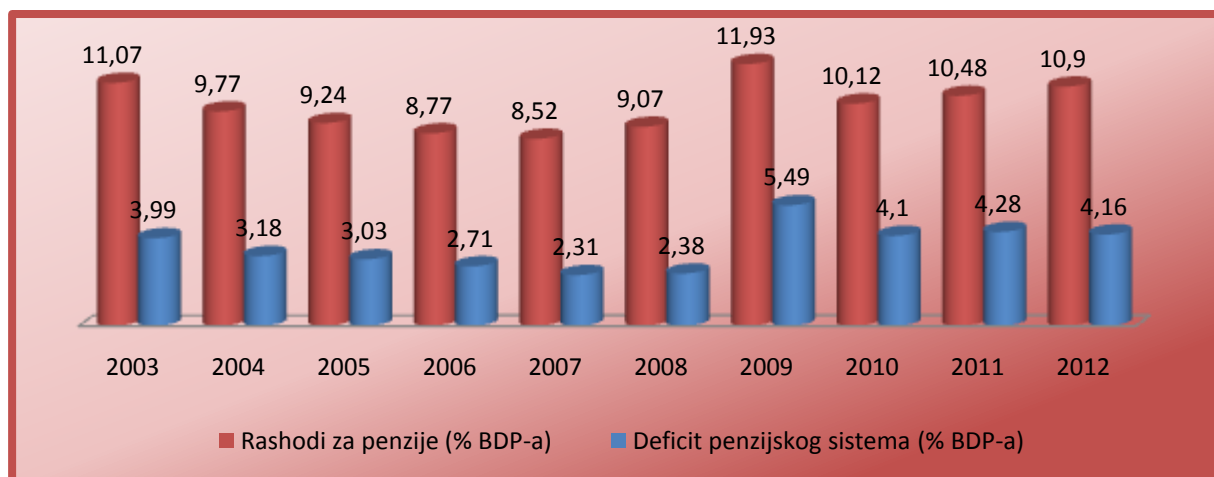
Tabela 4: Deficit penzijskog sistema²

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Deficit penzijskog sistema u mil. €	55,58	52,51	54,02	58,14	61,87	73,35	163,76	126,74	138,53	136,2
Deficit penzijskog sistema (% BDP-a)	3,99	3,18	3,03	2,71	2,31	2,38	5,49	4,10	4,28	4,16

Izvor: Ministarstvo finansija

Grafik 5: Kretanje visine rashoda za penzije i deficita penzijskog sistema (kao % BDP)

² Deficit se računa kao razlika između ostvarenih prihoda po osnovu doprinosa i izdataka za penzije. Ukoliko bi smo u obzir uzeli i druge izdatke Fonda PIO deficit u 2012. Godini bi dostigao približno 5% BDP-a.

Izvor: Ministarstvo finansija

1.1. REFORMA SPROVEDENA 2003. GODINE

Potreba za reformom penzijskog sistema javila se kao posljedica dotadašnje primjene penzijskog sistema zasnovanog na institucionalnom okviru socijalnog osiguranja, koji je davao prednost generaciji tekućih u odnosu na buduću generaciju penzionera. To je rezultiralo nastankom duga državnog penzionog fonda, tj. finansijskom krizom penzionog sistema. Stoga se u Crnoj Gori javila potreba za izgradnjom novog penzijskog sistema koji je trebao da riješi pitanje implicitnog penzionog duga, kreira penzioni sistem po međunarodno provjerenim šemama i podstakne razvoj finansijskih tržišta, posebno tržišta kapitala.

Jedna od karakteristika dotadašnjeg sistema je bila i starosna granica za odlazak u penziju koja se nije mijenjala uprkos produženju očekivanog trajanja života, smanjenju značaja fizičkog rada i promjene strukture ekonomije. U Crnoj Gori starosna granica bila je veoma niska i omogućavala je penzionisanje sa 60 (muškarac), odnosno 55 (žena) godina života i 20 godina penzijskog staža. Takav penzioni sistem sadržao je i brojna prava koja se nisu zasnivala na uplati doprinosa i koja nisu zavisila od dužine penzijskog staža, što je dodatno pogoršalo njegovu finansijsku stabilnost.

1.1.1. Obavezno penzijsko i invalidsko osiguranje na osnovu tekućeg finansiranja - I stub

Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju, koji je stupio na snagu 1. januara 2004, uvedene su mjere kojima se reformisao postojeći penzijski sistem generacijske solidarnosti, odnosno I stub penzijskog sistema. Ovim zakonom nije se mijenjao status tadašnjih penzionera, ali su stvorene pretpostavke boljeg i sigurnijeg materijalnog položaja svih penzionera. Osnovne mjere su bile:

1. Postepeno povećanje starosne granice;
2. Promjena penzijske formule;
3. Povećanje broja godina koje ulaze u obračun penzije;
4. SWISS usklađivanje penzija;
5. Proširenje baze za uplatu doprinosa;

6. Pooštreni uslovi za dobijanje invalidske, porodične penzije i ostalih posebnih prava.

Povećanje starosne granice

Povećanje životnog vijeka i pad nataliteta, zahtijevalo je povećanje starosne granice. Za razliku od većine zemalja, Crna Gora se opredijelila za postepeno uvođenje veće starosne granice. Prema zakonu iz 2004. godine starosna granica se povećava, uvećanjem od po 6 mjeseci svake godine, do 65 godine za muškarce, odnosno do 60 za žene.

Promjena penzijske formule

Novinu u odnosu na postojeća rješenja predstavljao je drugačiji način određivanja visine penzije. Sistem ličnih bodova ima svojih prednosti:

- Veća povezanost između zarade, plaćenih doprinosa, godina staža i rezultirajuće penzije;
- Podsticajnost (povećava značaj uplaćenih doprinosa i visine zarade tokom čitavog radnog vijeka);
- Jednostavnost kod obračuna visine penzije.

Novim zakonom u Crnoj Gori se uveo tzv. bodovni sistem obračuna penzija. Svake godine u kojoj radnik doprinosi u sistem tekućeg finansiranja, on zarađuje bodove. Radnik koji zarađuje prosječnu platu sakupi jedan bod godišnje, radnik koji zarađuje dvije prosječne plate zaradi dva boda godišnje, radnik koji zarađuje "x" platu, sakupi "x/prosječna plata" bodova godišnje.

Visina starosne penzije određuje se prema formuli, koja predstavlja proizvod ličnog boda (LB) i vrijednosti penzije za jedan lični bod, koji je isti za sve osiguranike na dan ostvarivanja prava. Lični bod osiguranika se računa tako što se lični koeficijent osiguranka (LK) pomnoži brojem godina njegovog penzijskog staža (PS). Lični koeficijent se dobija tako što se godišnji lični koeficijenti osiguranika za svaku kalendarsku godinu od 1970. odnosno od početka osiguranja sabere i podijele sa periodom za koji su obračunati. Vrijednost penzije za jedan lični bod usklađuje se na isti način kao i penzija.

Povećanje broja godina koje ulaze u obračun penzije

U 2003. godini penzija se izračunavala na osnovu 10 uzastopnih najboljih godina. U prvoj godini reforme, 2004. godine, prilikom izračuna penzije uzelo se 12 najboljih, uzastopnih godina. Broj godina koje ulaze u obračun penzije će se povećavati svake godine za po dvije godine sve dok se ne dostigne čitav radni vijek. Za svaku od tih 12 godina uporediće se zarada osiguranika sa prosječnom zaradom i dobiti 12 različitih bodova. Ti koeficijenti će se sabrati i podijeliti sa 12 da bi se dobio prosječan lični bod. Prosječan lični bod se množi sa radnim stažom budućeg penzionera i vrijednošću jednog boda izražene u novčanim jedinicama.

Bodovni sistem se uveo jer direktno povezuje visinu nečije plate, odnosno visinu uplaćenog doprinosa, sa rezultirajućom penzijom. Isto tako ova formula tretira svaku godinu staža isto i za žene i za muškarce što je razlika u odnosu na raniji zakon.

SWISS usklađivanje penzija

Penzije se usklađuju na način kojim se uzima u obzir promjena troškova života i prosječne bruto zarade. Procenat koji se koristi za usklađivanje predstavlja polovinu zbira procenata povećanja (ili smanjenja) troškova života i polovinu procenta povećanja (ili smanjenja) prosječne bruto zarade (član 58). Procenat rasta troškova života predstavlja se godišnjom stopom rasta indeksa potrošačkih cijena. Nominalna zarada se objavljuje u mjesečnim izvještajima Zavoda za statistiku Crne Gore.

Proširenje osnovice za uplatu doprinosa

U novom zakonu na sav prihod koji osoba ostvari od svog plaćenog rada plaća se doprinos bez obzira na vrstu ugovora, vrste zarade ili naknade na zaradu, i bez obzira da li prihod potiče od jednog ili više poslova. Znači, bez obzira da li neko ima ugovor o radnom odnosu ili ugovor o djelu ili neki drugi pravni oblik primanja od rada plaća na to primanje doprinos. Novina je i da se primanja zbrajaju tako da ukoliko neko ima stalan radni odnos, a u svoje slobodno radno vrijeme radi honorarno na drugim projektima mora da plati doprinos i na jedno i na drugo primanje. Dakle, bez obzira na vrstu primanja i ugovornog aranžmana doprinos se plaća na ukupan prihod koji neko ostvari koristeći svoju radnu snagu. Takav pristup je u isto vrijeme i fleksibilan i može da prati dinamiku na tržištu rada.

Pooštreni uslovi za dobijanje invalidske, porodične penzije i ostalih posebnih prava

Restrikcije su uvedene i u ostalim vrstama penzija. Sva prava stečena do primjene novog zakona zadržaće se u budućnosti, ali se nova dodjeljuju na drugačiji način. Porodične penzije primaju samo djeca i supružnici.

Visoko učešće invalidskih u ukupnim penzijama, dodjeljivanih prema nemedicinskim kriterijumima, bez periodičnih kontrolnih pregleda, predstavljalo je veliki teret za penzijski sistem. Stoga je novi zakon proklamovao restriktivne invalidske penzije zasnovane na potvrdi licenciranog doktora. Uveden je kontrolni pregled svake treće godine.

Administrativna reforma Fonda PIO

Fond PIO je bio odgovoran za penzijsku politiku, administraciju i veliki broj ostalih nepenzijskih poslova. Reforma prvog stuba penzijskog osiguranja je pretpostavljala sužavanje tih odgovornosti na administriranje penzija.

S druge strane, administrativna reforma se odnosila i na minimiziranje administrativnih troškova i povećanju efikasnosti. Novi zakon je pretpostavljao jaku vezu između Fonda PIO i Poreske uprave. Direkcija bi trebala da sakuplja prihode i sve neophodne informacije o penzijskom osiguranju.

1.1.2. Obavezno penzijsko osiguranje na osnovu individualne kapitalizovane štednje - II stub

Obavezno penzijsko osiguranje na osnovu individualne kapitalizovane štednje urediće se posebnim zakonom.

U drugom stubu svaki radnik ima svoj privatni račun na koji uplaćuje doprinose koji se zatim ulažu u finansijska svjetska tržišta i odbacuju investicioni prinos. Nakon dostizanja starosne granice ukupna sredstva akumulirana na tom računu (doprinosi i investicioni dobici) se koriste za penziju nosioca tog računa. Znači, radnik od svoje plate štedi za penziju i stare dane. Drugi stub se organizuje na komercijalnim principima obaveznih doprinosa. Privatni penzijski fond će upravljati sakupljenim sredstvima.

Obavezno penzijsko osiguranje na osnovu individualne kapitalizovane štednje bi važno za osiguranike (svako zaposleno lice kao i preduzetnici) u Crnoj Gori. Osiguranici će uplaćivati određeni procenat na ukupna lična primanja, koja su definisana Zakonom o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje. Doprinos se plaća na iznose kojima će biti određen gornji limit, s tim što se taj limit godišnje usklađuje sa povećanjem CPI. Kombinovana stopa doprinosa za prvi i drugi stub će ostati na sadašnjem nivou.

Poslodavac bi za zaposlene obračunavao i uplaćivao doprinose, za obavezno penzijsko osiguranje na osnovu II stuba, preko bankarskog sistema. Preduzetnici bi takođe uplaćivali doprinose koristeći bankarski sistem. Baza podataka o osiguranicima bi trebala da bude Poreska uprava, a ne Fond PIO.

Doprinosi koji se budu mjesečno uplaćivali biće prenijeti na račun učesnika u sistemu obaveznog penzijskog osiguranja na osnovu individualne kapitalizovane štednje (drugi stub), umanjani za administrativne troškove. Svi doprinosi i investicioni prihodi, koji čine penzijska sredstva, su vlasništvo osiguranika. Pravo upotrebe tih sredstava stekli bi ispunjavanjem uslova za penziju, u slučaju invaliditeta ili smrti osiguranika (u slučaju smrti penzijska sredstva bi prenijeli korisnicima ili članovima porodice, koje bi osiguranik odredio). Pravo na ova sredstva je neotuđivo.

1.1.3. Dobrovoljno penzijsko osiguranje na osnovu individualne kapitalizovane štednje - III stub

Dobrovoljni penzijski fondovi predstavljaju treći stub novog penzijskog sistema u Crnoj Gori. Dok će u prvom i drugom stubu uplata doprinosa bila obavezna, u trećem stubu uplate će biti potpuno dobrovoljne. Ovaj stub će prvenstveno omogućiti pojedincima dodatnu štednju za starost.

Dobrovoljni penzijski fond se osniva radi prikupljanja novčanih sredstava uplaćivanjem doprinosa članova fonda i ulaganja tih sredstava sa ciljem povećanja vrijednosti imovine fonda radi osiguranja isplate penzionih davanja članovima toga fonda, u skladu sa ovim zakonom. Član fonda je lice koje je potpisalo prijavu za stupanje u članstvo i uplatilo prvi doprinos.

Društvo za upravljanje je akcionarsko društvo ili društvo sa ograničenom odgovornošću koje se osniva radi osnivanja i upravljanja penzionim fondom, jednim ili više, i ne može obavljati drugu djelatnost. Nadzor nad osnivanjem i poslovanjem društva za upravljanje i penzionog fonda vrši Komisija za hartije od vrijednosti, u skladu sa odredbama ovog zakona i zakona kojim se uređuju hartije od vrijednosti.

Osnovne razlike između penzijske štednje u obaveznom i dobrovoljnom penzijskom fondu su sljedeće:

- Pristup u dobrovoljne penzijske fondove je na potpuno dobrovoljnoj osnovi,
- U dobrovoljnim fondovima moći će da štede svi, bez obzira na doba starosti,
- U dobrovoljnim fondovima mogu da štede i nezaposlene osobe,

- Iznos uloga u dobrovoljne fondove svaki član odrediće sam,

Primjena zakona o dobrovoljnom penzijskom osiguranju, pretpostavljala je sljedeću fazu u penzijskoj reformi Crne Gore. Zakon o dobrovoljnim penzionim fondovima je donešen 2006. godine i do danas je mijenjan 3 puta ("Sl. list RCG", br. 78/06 od 22.12.2006, 14/07 od 12.03.2007 i "Sl. list Crne Gore", br. 73/10 od 10.12.2010, 40/11 od 08.08.2011).

1.2. REFORMA PENZIJSKOG SISTEMA SPROVEDENA 2010. GODINE

Nakon 7 godina od otpočinjanja sveobuhvatne reforme penzionog sistema Crne Gore, imajući u vidu izazove sa kojima se suočavao penzioni sistem, sprovedena je druga velika reforma. Izazovi sa kojima se suočavao penzioni sistem Crne Gore su se mogli podijeliti u tri osnovne grupe: finansijska održivost sistema u kratkom i dugom roku, niska aktivnost na tržištu rada, negativni demografski trendovi.

Iako je penziona reforma iz 2003. godine imala pozitivan uticaj na održivost sistema u kratkom roku, tj. dovela je do snižavanja ukupnih rashoda penzionog sistema, uočeno je da je pod uticajem eksternih šokova, kakav je globalna finansijska kriza, penzioni sistem bio neelastičan i mogao je dovesti u pitanje svoju finansijsku održivost i održivost sistema javnih finansija u Crnoj Gori. Tako, u 2009. godini u odnosu na 2008. godinu izdaci za penzije porasli su za približno 4 procentna poena BDP-a, i to sa 8,6 na 12,2% BDP-a.

Podaci su ukazivali da je rashode penzionog sistema karakterisala nepredvidivost, budući da se nijesu mogli kontrolisati faktori koji su po tadašnjem zakonskom rješenju uticali na usklađivanje penzija – prosječna zarada i stopa inflacije. Osim nepredvidivosti u samom kretanju zarada i inflacije, postojale su i nedoumice u pogledu kvaliteta statističkih podataka, posebno podataka o zaradama, na osnovu kojih se vršilo usklađivanje. Na finansijsku održivost penzijskog sistema u kratkom roku, kao na njegovu (ne)predvidivost najveći uticaj je upravo imalo usklađivanje nivoa penzija. Iz navedenih razloga, a u skladu sa preovladavajućom praksom u EU, bilo je potrebno penzije "vezati" za inflaciju, budući da bi se na taj način uspio održati životni standard penzionera i obezbijediti adekvatnost penzija. Takođe, ukoliko posmatramo zemlje u regionu i Evropsku uniju, primjena tzv. "švajcarske" formule na način kako je primijenjena u Crnoj Gori je rijetka. Usklađivanje penzija u Evropskoj uniji može se svesti na tri osnovna modela: usklađivanje sa inflacijom, usklađivanje sa inflacijom i nivoom zarada i odluka vlade na osnovu rasta/pada prihoda države.

Među navedenim modelima usklađivanje sa inflacijom je dominantno (deset članica primjenjuje ovaj model – Italija, Belgija, Francuska, Grčka, Španija, Irska, Luksemburg, Poljska, Portugalija, Rumunija), pri čemu je u pojedinim zemljama usklađivanje uslovljeno visinom stope inflacije, npr. ukoliko pređe 2% ili 5%.

Novina zakona iz 2010. godine je bila i povećanje starosne granica koja predstavlja uslov za sticanje starosne penzije. Shodno navedenoj reformi, osiguranik (ne pravi se razlika između muškaraca i žena) stiče pravo na starosnu penziju kad navrši 67 godina života i najmanje 15 godina penzijskog staža.

Takođe, jedna od novina jeste i rano penzionisanje, odnosno da osiguranik sada stiče pravo na prijevremenu starosnu penziju kad navrši 62 godine života i najmanje 15 godina penzijskog staža, pri čemu se za svaki mjesec ranijeg odlaska u penziju prije ispunjenja starosne granice, penzija snižava za 0,35% trajno.

Pored toga, uveden je i poseban staž za žene, prema kojem se osiguraniku - ženi za djecu koju je rodila, uračunava u poseban staž 6 mjeseci po djetetu.

Tabela 5: Uporedni pregled zakona iz 2004. i 2010. godine

	Zakon iz 2004. godine		Zakon iz 2010. godine	
	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene
Starosna granica	65	60	67 (do 2025)	67 (do 2041)
Potreban staž	40	35	40	40
1st	65/15	60/15	67 /15	67/15
2nd	55/40	55/35	40 godina staža osiguranja	40 godina staža osiguranja
Rano penzionisanje	-	-	62/15, odlaskom u penziju prije ispunjenja starosne granice penzija se trajno snižava za 4,2% svake godine	62/15, odlaskom u penziju prije ispunjenja starosne granice penzija se trajno snižava za 4,2% svake godine
Bonus	-	-	Za svaku godinu radnog staža do ispunjenja starosne granice penzijski bod za svaku godinu preko 40 godina staža osiguranja se uvećava za 40%	Za svaku godinu radnog staža do ispunjenja starosne granice penzijski bod za svaku godinu preko 40 godina staža osiguranja se uvećava za 40%
Formula	Tzv Swiss formula – 50% inflacija + 50% prosječne bruto nacionalne zarade		Tzv modificovana Swiss formula - 75% inflacija + 25% bruto zarade	
Usklađivanje	Dva puta godišnje – u januaru i julu (polugodišnje stope rasta)		Jednom godišnje – u januaru (godišnja stopa rasta uzeta u obzir)	

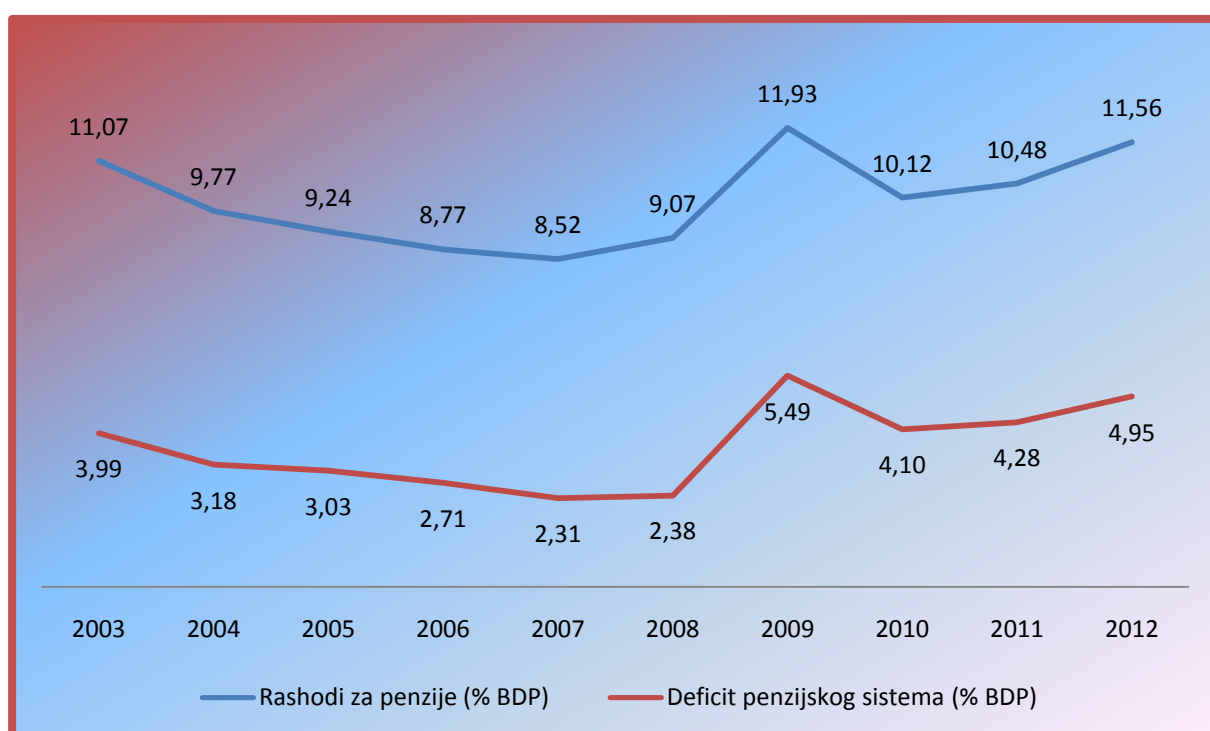
Izvor: Ministarstvo finansija

II Efekti dosadašnjih reformi u penzijskom sistemu

Reforme penzijskog sistema iz 2004.godine i 2010.godine su bile usmjerene na obezbjeđivanje dugoročne održivosti penzijskog sistema Crne Gore. Obje reforme su predstavljale parametarske reforme, čiji cilj je bio produžavanje radnog vijeka radno sposobnih pojedinaca, sprečavanje ranog izlaska sa tržišta rada i ulaska u penzioni sistem, kao i kreiranje sistema koji će obezbjeđivati siguran, održiv i adekvatan prihod u starosti.

Reforma 2004.godine je značajno uticala na ograničavanje rasta rashoda za penzije kao i na smanjenje penzijskog deficita, sa izuzetkom kriznih godina kad je došlo do naglog pada BDP-a a samim tim i rastom učešća rashoda za penzije u BDP-u.

Grafik 6: Rashodi za penzije i penzijski deficit kao % BDP-a

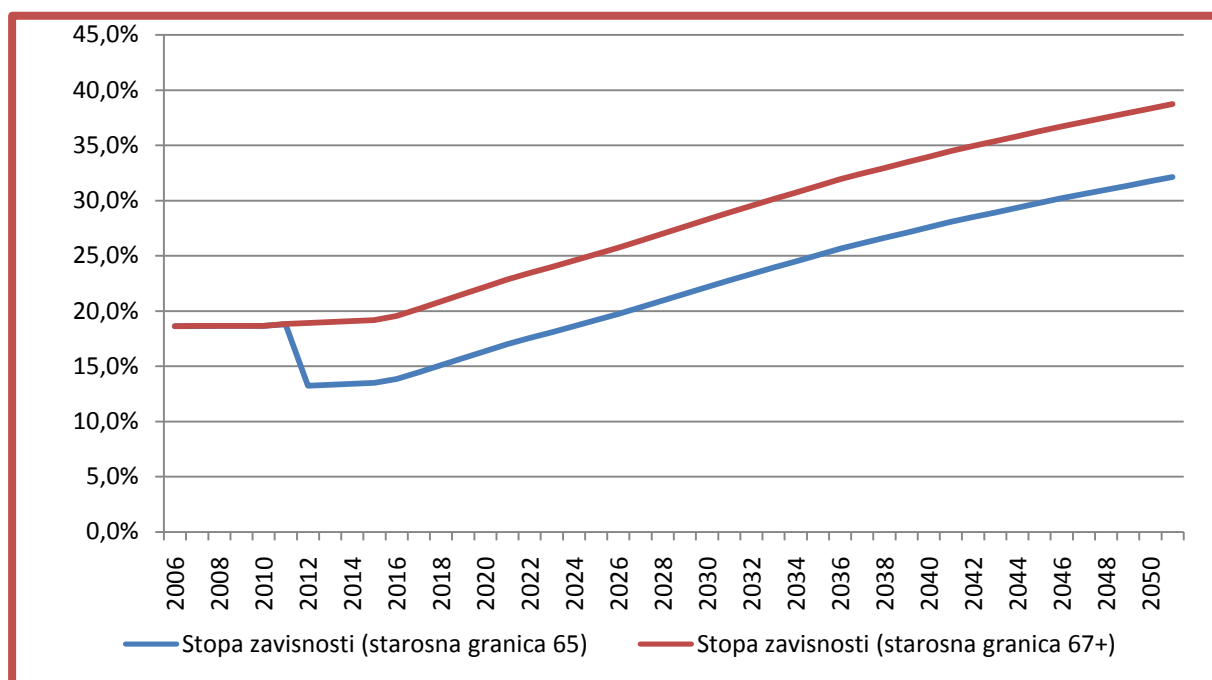
Reforma penzijskog sistema iz 2010.godine je uticala na produžavanje radnog vijeka radno-sposobnih pojedinaca, na smanjenje stope zavisnosti kao i na smanjenje projektovanih (budućih) rashoda penzijskog sistema. Ukupni rashodi penzijskog sistema (nereformisanog) bi dostigli 13,3%BDP-a u 2050.godine dok bi se nakon tog perioda postepeno snižavali. Na drugoj strani, penzioni sistem nakon reforme bi trebalo da ostvaruje konstantno snižavanje rashoda koji bi 2060.godine dostigli 8,8% BDP-a.

Tabela 6: Rashodi penzijskog sistema kao % BDP-a

Godina	Penzijski sistem do 2010.godine	Novi penzijski sistem nakon reforme
2010	10.8	10.8
2015	10.5	10.2
2020	11.0	10.0
2025	11.6	9.8
2030	12.1	9.8
2035	12.5	9.6
2040	12.7	9.2
2045	13.1	9.4
2050	13.3	9.4
2055	13.0	9.2
2060	12.5	8.8

Izvor: Crna Gora: Projekcije određenih kriterija iz penzijskog sistema, Univerzitet Ljubljana, Ekonomski fakultet 2011.godine

Sa pomjeranjem starosne granice 2010. godine, stopa zavisnosti³, koja je prema inicijalnim demografskim projekcijama trebala dostići 38,7% u 2060. godini je smanjena na 32,1%.

Grafik 7: Stopa zavisnosti prije i nakon pomjeranja starosne granice

Međutim, efekti obje reforme penzijskog sistema su dovedeni u pitanje zbog promjena u penzijskom sistemu i zbog uvođenja posebnih uslova za penzionisanje.

³ Stopa zavisnosti se računa kao udi stanovništva starijeg od 65 i 67 godina starosti, respektivno u radno sposobnom stanovništvu (stanovništvu starosti 15-64 i 15-66).

Izmjene Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju koje su „narušile“ održivost prvog stuba penzijskog sistema su posebni uslovi za penzionisanje za pripadnike vojske i policije, rudare, zaposlene na radnim mjestima na kojima se staž osiguranja računa sa uvećanim trajanjem i prijevremena starosna penzija.

Od 2010. godine do jula 2013. godine ukupno 6.065 osoba je ostvarilo pravo na penziju po nekom od ovih osnova pri čemu je najveći broj osoba koji su pravo na penziju ostvarili po osnovu posebnih uslova za penzionisanje za zaposlene na radnim mjestima na kojima se staž osiguranja računa sa uvećenim trajanjem, kao i korisnici koji su ostvarili pravo po osnovu prijevremene starosne penzije.

Tabela 7: Broj korisnika penzija koji su pravo ostvarili po osnovu posebnih uslova za penzionisanje

Osnov za penzionisanje	Ciljna grupa	2010	2011	2012	Jul 2013
Pravni osnov 215 (Član 197b stav 1)	50 godina života, 20 godina staža od čega najmanje 10 godina beneficirani - ovlašćena lica - MUP,ZIKS,ANB,profesionalna vojna lica	261	651	812	972
Pravni osnov 216 (Član 197b stav 3)	50 godina života, 20 godina beneficirani rs. - nisu trenutno na ovlašćenim poslovima	18	26	28	33
Pravni osnov 217 (Član 17 stav 3)	30 godina staža od čega najmanje 20 godina beneficirani rs- rudari	276	472	523	534
Pravni osnov 218 (Član 17a)	62 godine života i najmanje 15 godina staža - prijevremena starosna penzija	0	846	1,677	2,178
Pravni osnov 221 (Član 197 z)	30 godina staža od čega najmanje 20 godina beneficirani (od 20.07. do 31.12.2011.g.) KAP i Željezara	0	993	2,025	2,024
Pravni osnov 222 (Član 197 i)	Najmanje 20.g. staža - roditelji djece sa posebnim potrebama	0	125	202	234
UKUPNO		555	3.113	5.267	6.065

Izvor: Fond PIO

Ukupni finansijski efekti posebnih uslova za penzionisanje su značajni imajući na umu za se za 3 godine rashodi penzijskog sistema po ovom osnovu povećali za 21.75 milona eura, pri čemu je prosječna penzija ovih penzionera 315.20€. Najniže penzije su ostvarili korisnici prijevremenih starosnih penzija i korisnici –roditelji djece sa posebnim potrebama.

Tabela 8: Ukupni troškovi penzija po osnovu posebnih uslova za penzionisanje

Ciljna grupa	2010	2011	2012	Jan-jul 2013	Prosječna penzija
50 god. života, 20 god. staža i najmanje 10 god. beneficirani - ovlašćena lica - MUP, ZIKS, ANB, prof. vojna lica	811.548,87	3.508.765,15	4.567.810,65	3.202.990,63	473,75
50 god. života, 20 god. beneficirani rs. - nisu trenutno na ovlašćenim poslovima	67.909,43	154.847,58	198.675,07	128.255,07	581,24
30 god. staža i najmanje 20 god. beneficirani rs- rudari	530.788,88	2.051.376,94	2.439.298,00	1.468.353,01	396,20
62 god. života i najmanje 15 god. staža - prijevremena starosna penzija	-	1.146.236,88	3.591.360,40	2.978.572,57	217,40
30 god. staža i najmanje 20 god. beneficirani (20.07. -31.12.2011.) KAP i Zeljezara	-	770.496,69	7.077.366,71	4.547.495,36	312,24
Najmanje 20.g. staža - roditelji djece sa posebnim potrebama	-	79.923,19	489.807,00	363.967,57	234,64
UKUPNO	1.410.247,18	7.711.646,43	18.364.317,83	12.689.634,21	315,20

Ukoliko se prilikom računanja finansijskih efekata posebnih uslova za penzionisanje uzme u obzir i gubitak prihoda od doprinosa onda ukupni finansijski efekti ovih promjena (doprinosa u iznosu od 10.7 milona €) iznose 32.45 miliona eura.

Efekte promjena u penzijskom sistemu koje su se desile prije 2008.godine, pravo na dokup radnog staža i druge slične mogućnosti za penzionisanje nije moguće procijeniti, međutim, na osnovu prethodnog primjera, jasno je da bi penzijski sistem bio održiviji da nijesu uvođeni posebni uslovi za penzije.

III MODELI USKLAĐIVANJA PENZIJA – KOMPARATIVNA ISKUSTVA

Aдекватne i finansijski održive penzije su osnovni ciljevi penzijske politike definisani u Strategiji Evropa 2020. Ova dva cilja se međusobno suprotstavljaju jer je adekvatne penzije moguće obezbijediti samo na uštrb održivih penzijskih sistema, dok uštede koje doprinose održivosti penzijskih sistema, dovode u pitanje adekvatnost penzija. Dakle, potrebno je kreirati penzijski sistem koji omogućava balans između ova dva cilja.

U Crnoj Gori i gotovo u svim državama u regionu prilikom analiziranja efekata penzijske reforme i praćenja životnog standarda penzionera, odnosno procjene adekvatnosti penzija gotovo isključivo se koristi jedan indikator i to odnos prosječne zarade bez poreza i doprinosa i prosječne penzije. U 2012. godini, stopa zamjene se kretala u prosjeku od oko 57%.

3.1. Valorizacija boda

Na visinu stope zamjene utiče valorizacija odnosno način na koji su prethodne zarade "valorizovane" da bi odrazile promjene u životnom standardu između vremena kada su penzijska prava sticana i vremena kada se potražuju.

U Crnoj Gori, valorizacija se odnosi na indeksaciju vrijednosti penzije za jedan lični bod. Sa druge strane, indeksacija se odnosi na način usklađivanja penzija u isplati. Dakle, indeksacija se odnosi na period nakon penzionisanja, nasuprot valorizaciji koja obuhvata period prije penzionisanja.⁴

Valorizacija koja ne uzima u potpunosti u obzir rast zarada uvijek će dovesti do pada stope zamjene. Koliki će pad biti zabilježen zavisi od formule valorizacije (u kojoj mjeri i da li uopšte uzima u obzir rast zarada), ali i od brzine realnog rasta zarada – što je veći/brži realni rast zarada to će stopa zamjene biti niže i obrnuto.

Politika valorizacije dobila je na značaju kada se pojavio trend produžavanja obračunskog perioda. Kada je obračunski period definisan kao period od nekoliko godina prije odlaska u penziju, valorizacija nema toliko značaja. S druge strane, ako se uzima u obzir prosječna zarada u toku cijelog radnog vijeka, valorizacija postaje sve važnija.

Pored toga, stopa zamjene zavisi i od formule za izračunavanje penzija. Indeksacija vrijednosti penzije za jedan lični bod sa potrošačkim cijenama će stopu zamjene u bodovnom sistemu dovesti do mnogo nižeg nivoa nego valorizacija prošlih zarada takođe sa potrošačkim cijenama u tradicionalnoj formuli unaprijed definisane penzije. Zbog toga pri poređenju valorizacije između različitih zemalja treba biti oprezan.

Najčešća praksa je da se zarada iz prethodnih godina revalorizuje u skladu sa rastom prosječne zarade u privredi, dok zemlje sa bodovnim sistemom po pravilu uzimaju u obzir rast zarada kada

⁴ Valorizacija i indeksacija u Crnoj Gori vrši se po istim parametrima, i to na način što se vrijednost penzije za jedan lični bod usklađuje usklađuje se od 1. januara tekuće godine, na osnovu statističkih podataka, sa kretanjem potrošačkih cijena i prosječnih zarada zaposlenih na teritoriji Crne Gore u prethodnoj godini u odnosu na godinu koja joj prethodi, u procentu koji predstavlja zbir 75% procenta rasta, odnosno pada potrošačkih cijena i 25% procenta rasta, odnosno pada zarada.

indeksiraju opšti bod. Zemlje sa NDC sistemom (sistem fiktivno definisanih doprinosa) najčešće koriste neku vrstu ekonomskog agregata kao internu stopu prinosa – na primjer rast doprinosa, rast BDP-a (Italija) ili, kao što je slučaj u Švedskoj, rast prosječne zarade koji se koriguje automatskim mehanizmom za uspostavljanje ravnoteže u sistemu.

U većini zemalja (Luksemburg, Holandija, Velika Britanija, Austrija, Kanada, Japan, Norveška, SAD, Češka, Mađarska, Letonija, Slovačka, Slovenija) praksa je da se zarade iz prethodnih godina revalorizuju isključivo s rastom prosječnih zarada u privredi.

Kombinovanu formula za revalorizaciju koristi Estonija (20% cijene i 80% doprinosa), Portugalija (25% zarade i 75% cijene) i Finska (80% zarade i 20% CPI). Njemačka koristi faktor stabilnosti, koji predstavlja rast zarada korigovan promjenom odnosa zaposlenih i penzionera, dok u Grčkoj zavisi od državne dohodovne politike.

U gore pomenutim državama, penzije u isplati se obično indeksiraju sa rastom potrošačkih cijena ili nekom kombinacijom kretanja potrošačkih cijena i zarada. Na ovaj način se nivo prihoda u starosti održava na nivou prije penzionisanja, odnosno prva penzija korisnicima na ovaj način ne trpi značajno umanjeње, dok se uštede u rashodima za penzije stvaraju ukoliko se uskladjivanje (indeksacija) vrši putem troškova života.

Belgija, Francuska i Španija revalorizuju zarade samo u skladu sa inflacijom, iako je efekat u Španiji relativno mali, jer u formulu za izračunavanje visine penzije ulazi zarada za samo poslednjih 15 godina, u poređenju sa periodom od poslednjih 25 godina, koliko se uzima u okviru francuskog penzijskog sistema, ili prosjekom za cio radni vijek koji se uzima u Belgiji.

3.2. Indeksacija penzija u isplati

Indeksacija podrazumijeva usklađivanje tj. podizanje iznosa penzija u isplati tokom perioda korišćenja penzije, za razliku od valorizacije koja obuhvata period prije penzionisanja.

Tokom 80-tih mnoge zemlje su se odlučile za indeksaciju sa zaradama, ali su se 90-tih u cilju smanjenja troškova vratile na indeksaciju sa cijenama. Kada se penzije indeksiraju sa cijenama, kupovna moć penzionera se održava na nepromijenjenom nivou. Međutim, životni standard penzionera vremenom zaostaje za standardom zaposlenih.

Razlog zbog kojeg se štednja ostvaruje kroz indeksaciju penzija, a ne kroz valorizaciju zarada, odnosi se na sljedeće:

Ako bi se uštede pravile odabirom formule koja kombinuje zarade i cijene, kako za valorizaciju tako i za indeksaciju penzija u isplati, pojedinačni penzioneri bi osjetili značajan pad prihoda u trenutku odlaska u penziju, ali bi se kasnije njihov životni standard blago poboljšavao. Kada se smanjenje troškova obavlja samo putem indeksacije penzija sa cijenama, a valorizacija se vrši prema kretanju zarada, pojedinac se u tom slučaju suočava sa manjim padom prihoda u trenutku penzionisanja, ali životni standard ostaje na istom nivou tokom čitavog perioda uživanja penzije.

Penzije u isplati se obično indeksiraju u skladu sa kretanjem indeksa potrošačkih cijena (Kanada, Japan, Norveška, SAD, Belgija, Francuska, Italija, Španija, Mađarska, Luksemburg, Velika Britanija ili nekom kombinacijom rasta potrošačkih cijena i zarada, kao što su Finska (20% zarade i 80%

cijene), Češka (33% zarade i 67% cijene), Estonija (20% cijene i 80% doprinosi), Slovačka (50% zarade i 50% cijene) odnosno kombinacijom rasta BDP i cijena (Portugalija).

Države koje penzije u isplati indeksiraju u skladu sa kretanjem zarada su Holandija i Slovenija.

Što se tiče država regiona, u Srbiji se uskladjivanje penzija vrši dva puta godišnje, prvo, u skladu sa kretanjem indeksa potrošačkih cijena, a drugo ukoliko bruto domaći proizvod u prethodnoj kalendarskoj godini realno poraste iznad 4%. Procenat uskladjivanja penzija u Srbiji ograničen je na iznos od 0,5% u oktobru 2013. godine i u aprilu 2014. godine, i na 1% u oktobru 2014. godine. Na isti način i prema istim parametrima se vrši revalorizacija opšteg boda.

U Hrvatskoj se uskladjivanje penzija vrši u skladu sa švajcarskom formulom (50% kretanja zarada i 50% kretanja cijena). Medjutim, u 2010. i 2011. godine, uskladjivanje penzija u Hrvatskoj je bilo obustavljeno. Na isti način i prema istim parametrima se vrši revalorizacija ličnog boda.

Uskladjivanje penzija u Makedoniji vrši se dva puta godišnje, 1. januara i 1. jula. Uskladjivanje uzima u obzir 50% promjena troškova života u prethodnih 6 mjeseci i 50% promjena prosječnih zarada u prethodnih 6 mjeseci. Na isti način i prema istim parametrima se vrši revalorizacija ličnog boda.

U Federaciji Bosne i Hercegovine uskladjivanje penzija zavisi od raspoloživih sredstava za mjesec isplate.

U Republici Srpskoj, vrijednost opšteg boda (valorizacija) uskladjuje se od 1. januara svake godine, počev od 2013. godine, prema procentu promjene prosječne neto plate u Republici u prethodnoj godini. Penzije ostvarene do 31. decembra prethodne godine uskladjuju se od 1. januara svake godine, počev od 2013. godine, prema procentu koji predstavlja polovinu zbira procenta promjene prosječne neto plate i procenta promjene potrošačkih cijena na godišnjem nivou u Republici u prethodnoj godini. Takodje, izmjenama zakona stvoren je zakonski osnov za vanredno povećanje penzije kojim je definisano da ukoliko postoje mogućnosti, Vlada Republike Srpske može odlučiti da izvrši vanredno usklađivanje opšteg boda i penzija.

3.3. Uskladjivanje penzija u Crnoj Gori

Način uskladjivanja penzija u Crnoj Gori, kao i u mnogim drugim državama, pretrpio je značajne izmjene.

Nakon uskladjivanja penzija sa kretanjem zarada, od 2004. godine, prešlo se na švajcarsku formulu. Korišćenjem švajcarske formule, penzije i vrijednost penzije za jedan lični bod uskladjivali su se 1. januara i 1. jula tekuće godine, na osnovu statističkih podataka, sa kretanjem troškova života i prosječne zarade zaposlenih u prethodnom polugodištu, u procentu koji predstavlja zbir polovine procenta rasta, odnosno pada troškova života i polovine procenta rasta, odnosno pada zarada.

Za vrijeme primjene ove primjene ove odredbe (januar 2004 – jul 2010), penzije su se u Crnoj Gori povećale 115%, u koji procenat su uključena i dva vanredna uskladjivanja od po 10%, koja

se odnose na period manjeg uskladjivanja penzija za period jul 2002 – decembar 2003 godine, a koja su propisana Zakonom o obeštećenju korisnika prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja.

Donošenjem izmjena Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju 2010. godine, penzije i vrijednost penzije za jedan lični bod, indeksiraju se modifikovanom švajcarskom formulom, koja u manjem procentu uzima u obzir kretanje zarada. Naime, uskladjivanje penzija i vrijednost penzije za jedan lični bod, vrši se početkom svake kalendarske godine, na osnovu statističkih podataka, sa kretanjem potrošačkih cijena i prosječne zarade zaposlenih na teritoriji Crne Gore, u prethodnoj godini u odnosu na godinu koja joj prethodi, u procentu koji predstavlja zbir 75% procenta rasta, odnosno pada potrošačkih cijena i 25% procenta rasta, odnosno pada zarada.

Primjenom ove odredbe, penzije u Crnoj Gori su od 1. januara 2011. godine povećane za 1,2%, a od 1. januara 2012. godine za još 2,6%, tako da ukupno povećanje penzija, od 1. januara 2004. godine od kada je u primjeni kombinovani model uskladjivanja penzija do danas, iznosi 123,09%.

Uskladjivanje penzija u Crnoj Gori zamrznuto je u 2013. godini. U suprotnom, penzije bi od 1. januara 2013. godine, bile povećane za 3,25% i njihova prosječna vrijednost iznosila bi oko 287 eura, dok bi stopa zamjene iznosila oko 59%. Na ovaj način je u 2013. godini, ostvarena budžetska ušteda od oko 12 mil. eura, ali je i trajno umanjena vrijednost penzije za jedan lični bod kako za sadašnje, tako i za buduće penzionere.

U tom smislu, u dugom roku, treba preispitati postojeći model uskladjivanja penzija i vrijednosti penzije za jedan lični bod u Crnoj Gori, kako bi se primanja korisnika prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja održala na adekvatnom nivou.

Jedno od mogućih rješenja, koje je najuobičajenije u posmatranim državama, a koje je i Svjetska banka, kao najbolju međunarodnu praksu i najčešće korišćen obrazac predložila Crnoj Gori u budućnosti odnosi se na indeksaciju penzija sa cijenama ali uz isključivu primjenu valorizacije sa rastom zarada.⁵ Međutim, treba imati u vidu da bi različite metode valorizacije i indeksacije, u bodovnom sistemu stvorile razlike između novih i starih penzionera istog profesionalnog profila, a na ovaj način bi novi penzioneri suočili sa manjim padom prihoda u trenutku penzionisanja, ali bi životni standard ostao na istom nivou tokom čitavog perioda korišćenja penzije.⁶

Što se tiče trenutne finansijske situacije u Crnoj Gori i iznalaženja rješenja za uskladjivanje penzija koje će u kratkom roku pozitivno uticati na stabilizaciju javnih finansija imajući u vidu uporedna iskustva država regiona i zemalja članica EU, ta rješenja bi mogla ići u pravcu prepoznavanja dominantnih izvora finansiranja penzijskog sistema i upodobljavanje modela usklađivanja shodno tome, a sve sa ciljem jačanja održivosti javnog penzijskog sistema.

Pregled načina indeksacije penzija u isplati u odredjenim državama, nalazi se u Prilogu 1.

⁵ Technical Note: How Can the Pension System Design Contribute to Better Employment in Montenegro, 2011

⁶ Različiti metodi valorizacije i indeksacije u prošlosti u Crnoj Gori su doveli do vanrednih uskladjivanja penzija radi izjednačavanja položaja korisnika penzija koji su u različitim periodima ostvarili pravo na penziju.

IV UZROCI RASTA RASHODA PENZIJSKOG SISTEMA

Na osnovu navedenog, jasno je da su ključne reforme u penzijskom sistemu bile dizajnirane na pravi način sa jasnim ciljem osiguranje održivosti penzijskog sistema. Međutim, vanredna usklađivanja penzija kao i posebni uslovi za penzionisanje su doprinijeli neravnoteži u penzijskom sistemu, visok nivo deficita i ugrozili su domete reformi kao i održivost sistema.

Od 2004.godine do 2013.godine ukupni rashodi penzijskog sistema su porasli za 178,9%.

	2012/2004
	%
Povećanje ukupnih rashoda	178.90
1. Povećanje rashoda zbog usklađivanja	123.00
2. Povećanje zbog rasta broja penzionera	55.90
• od čega povećanje rashoda zbog posebnih uslova za penzionisanje	13.80

Najveći uticaj na povećanje rashoda je imalo usklađivanje penzija, budući da su rashodi zbog usklađivanja porasli za 123%, dok su rashodi po osnovu povećanja broja penzionera uvećani za 55,9%. Po osnovu posebnih uslova za penzionisanje od 2009.godine do 2013.godine rashodi za penzije su se uvećali za 13,8% ili za u prosjeku 3,4% godišnje.

Glavni uzrok naglog rasta troškova penzija izazvanih usklađivanjem predstavljaju dva vanredna usklađivanja.

V PREPORUKE ZA INOVIRANJE I STUBA, ODNOSNO DEFINISANJE NEDOSTATAKA POSTOJEĆEG PENZIJSKOG SISTEMA

Demografske i ekonomske promjene zahtijevaju unapredjenje sistema penzijskog i invalidskog osiguranja, kako bi se obezbijedila dugoročna finansijska održivost i zaštita materijalnog položaja postojećih i budućih penzionera.

Dakle, potrebno je sprovesti procjenu i reviziju određenih elemenata penzijskog sistema s ciljem daljeg parametarskog podešavanja penzijskog sistema, zasnovanog na principu međugeneracijske solidarnosti, na sljedeći način:

2.1. Preispitivanje posebnih uslova penzionisanja za osiguranike koji pod povoljnijim uslovima ostvaruju pravo na penziju

2.1.1. Preispitati mogućnost ukidanja odredbe člana 17 stav 3 Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju

Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju, koji je u primjeni od januara 2004. godine, nijesu bili predviđeni posebni uslovi za penzionisanje određenih kategorija osiguranika.

Odredba Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju (koja je usvojena u julu 2011. godine) koja je propisivala povoljnije uslove penzionisanja za zaposlene na beneficiranim radnim mjestima (30 godina staža osiguranja, od čega najmanje 20 godina efektivno provedenih na radnim mjestima na kojima se staž osiguranja računa sa uvećanim trajanjem) prestala je da važi 31. decembra 2011. godine, pa pa tom osnovu neće biti prijevremenog penzionisanja ubuduće.

Takođe, odredba Zakona (koja je usvojena u decembru 2008. godine), kojom su za određene kategorije osiguranika (ovlašćeni službenici u smislu propisa o vršenju unutrašnjih i policijskih poslova; ovlašćeni službenici Agencije za nacionalnu bezbjednost; profesionalna vojna lica na službi u Vojsci Crne Gore; zaposleni u organima i organizacijama koji, u smislu propisa o odbrani, rade na poslovima na kojima se staž osiguranja računa sa uvećanim trajanjem i ovlašćena službena lica u smislu propisa o izvršenju krivičnih sankcija) propisani posebni uslovi za sticanje prava na penziju, koji su povoljniji od opštih uslova koje važe za ostale osiguranike, prestala je da važi 31. decembra 2012. godine.

Dopune Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju, koje su u primjeni od marta 2010. godine, usvojene su kako bi se **osiguranicima koji obavljaju posao u rudnicima**, na radnim mjestima na kojima se staž osiguranja računa sa uvećanim trajanjem, a polazeći od rizika i opasnosti kojima su izloženi na tim radnim mjestima, propisali povoljniji uslovi za ostvarivanje prava na penziju od uslova utvrđenih za ostale osiguranike.

Ova kategorija osiguranika stiče pravo na starosnu penziju bez obzira na godine života, kad navrší 30 godina staža osiguranja, od čega najmanje 20 godina efektivno provedenih na radnim mjestima na kojima se u rudnicima staž osiguranja računa sa uvećanim trajanjem.

Analizirajući uporedna iskustva, rudarima koji rade na teškim i po zdravlje štetnim poslovima utvrđuju se određeni benefiti prilikom ostvarivanja prava na penziju, zakonska rješenja koja trenutno postoje u našem sistemu, propisuju generalno povoljnije uslove za odlazak u penziju ne samo u okruženju, nego i u zemljama Evropske unije.

2.1.2. Preispitati mogućnost revidiranja/ukidanja odredbe člana 197i Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju

Odredbom člana 197i Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju, koja je na snazi od jula 2011. godine, propisuje se da pravo na starosnu penziju sa navršenih 20 godina staža osiguranja, bez obzira na godine starosti, ima jedan od roditelja koji ima dijete, bez obzira na godine života djeteta, sa teškim smetnjama u razvoju koje je korisnik lične invalidnine. Visina penzije za roditelja djeteta sa teškim smetnjama u razvoju, koje je korisnik lične invalidnine, uvećava se za 20%.

Prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja zavise od dužine ulaganja i visine osnovice na koju je plaćen doprinos za penzijsko i invalidsko osiguranje. Uz razumijevanje teškog položaja djece sa teškim smetnjama u razvoju, kao i njihovih roditelja, ne mogu se pitanja iz socijalne i dječije zaštite, kao i pitanja vezana za druge sisteme rješavati u penzijskom sistemu. Prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja su lična prava po osnovu nastupanja rizika starosti, invalidnosti ili smrti osiguranika. Kao lična prava ona nijesu vezana za svojstvo drugog lica.

Osim što ova odredba Zakona nije u skladu sa sistemom penzijskog i invalidskog osiguranja, njena dalja primjena dovodi do sličnih zahtjeva da se u penzijskom sistemu regulišu pitanja

povoljnijeg penzionisanja i drugih lica koja se brinu o hendikepiranim, iznemoglim, invalidnim i drugim nesposobnim licima.

U uporednim iskustvima, u zemljama u regionu, nijesu poznata slična rješenja kojima se pravo na starosnu penziju obezbjeđuje na način kako je to propisano ovom odredbom.

2.1.3. Preispitati mogućnost revidiranja uslova za prijevremenu starosnu penziju

Članom 17a Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju 2010. godine, predviđena je mogućnost ranog penzionisanja za osiguranike koji su navršili 62 godine starosti i najmanje 15 godina staža osiguranja. Razlog za uvođenje ovakve odredbe u zakon je motivisan da se pomogne obezbjeđivanje socijalne sigurnosti tzv.gubitnicima tranzicije, uz trajno smanjenje penzije do 20%. Međutim, imajući u vidu da je priliv penzionara po ovom osnovu visok, uprkos relativno niskoj prosječnoj penziji korisnika, kao i da je ovakav uslov za prijevremeno penzionisanje nezabilježen u penzijskim sistemima u Evropi. Uobičajena praksa jeste da je uslov za staž osiguranja značajno viši u odnosu na minimum predviđen zakonom u Crnoj Gori. Isto tako, u mnogima zemljama EU prijevremeno penzionisanje je u potpunosti ukinuto ili značajno pooštreni uslovi za penzionisanje. Dosadašnja primjena je pokazala da korisnici prijevremenih starosnih penzija u prosjeku imaju staž osiguranja u trajanju 30 godina, međutim, ovakve odredbe mogu predstavljati prijetnju održivosti penzijskog sistema u buduć

Shodno inicijalnim namjerama uvođenja prijevremenog penzionisanja kao i potrebom da se ne utiče negativno na tržište rada u smislu prijevremenog izlaska sa tržišta, potrebno je revidirati normu na način da se uslov koji se tiče staža postepeno povećava.

2.2. Staž osiguranja sa uvećanim trajanjem

2.2.1. Revidirati radna mjesta na kojima se staž osiguranja računa sa uvećanim trajanjem

Odredbama čl. 69-72 Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju propisano je da se osiguranicima koji rade na naročito teškim, opasnim i za zdravlje štetnim radnim mjestima, odnosno poslovima i osiguraniku koji radi na radnim mjestima, odnosno poslovima na kojima posle navršenja određenih godina života ne može uspješno obavljati svoju profesionalnu djelatnost, staž osiguranja u efektivnom trajanju računa se sa uvećanim trajanjem, pod uslovima utvrđenim ovim zakonom.

Pravilnikom o utvrđivanju radnih mjesta, odnosno poslova na kojima se staž osiguranja računa sa uvećanim trajanjem i o postupku i načinu za njihovo utvrđivanje ("Sl. list CG", br. 71/10), utvrđjena su radna mjesta odnosno poslovi na kojima se staž osiguranja računa uvećanim trajanjem sa stepenima uvećanja staža, kao i postupak i način za njihovo utvrđivanje.

Članom 72 Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju propisano je da radna mjesta, odnosno poslovi, kao i stepen uvećanja staža osiguranja podliježu reviziji, najkasnije po isteku pet godina od dana njihovog utvrđivanja.

Revizijom radnih mjesta, odnosno poslova na kojima se staž osiguranja računa sa uvećanim trajanjem i stepena uvećanja staža osiguranja, smatra se ponovna ocjena postojanja uslova na osnovu koje se utvrđuje na kojim radnim mjestima, odnosno poslovima prestaje računanje staža

osiguranja sa uvećanim trajanjem, odnosno na kojima se mijenja stepen uvećanja staža, kao i na kojim radnim mjestima, odnosno poslovima se uvodi računanje staža osiguranja sa uvećanim trajanjem.

Da bi se izvršila revizija već utvrdjenih radnih mjesta, odnosno poslova na kojima se staž osiguranja računa sa uvećanim trajanjem, shodno navedenoj zakonskoj odredbi, potrebno je izraditi stručnu dokumentaciju (koju izrađuje ovlašćena organizacija registrovana za obavljanje stručnih poslova zaštite na radu prema propisanoj metodologiji) kojom se obezbjeđuju svi neophodni podaci i dokazi na osnovu kojih se može odlučiti ispunjeni uslovi da se na određenim radnim mjestima, odnosno poslovima staž osiguranja računa sa uvećanim trajanjem.

Pravilnikom o utvrđivanju radnih mjesta, odnosno poslova na kojima se staž osiguranja računa sa uvećanim trajanjem i o postupku i načinu za njihovo utvrđivanje, propisano je da inicijativu za reviziju utvrdjenih radnih mjesta, odnosno poslova na kojima se staž osiguranja računa sa uvećanim trajanjem I stepena uvećanja staža mogu dati poslodavac i Fond PIO.

Uporedna iskustva država koje imaju institut beneficiranog radnog staža, pokazuju da se revidiraju i pooštavaju uslovi za odlazak u penziju, na način što se smanjuju radna mjesta na kojima se beneficira radni staž, jer tehničko tehnološki napredak i osavremenjavanje olakšava uslove rada, pa mnoga radna mjesta nestaju sa liste, koju svaka zemlja utvrđuje ponaosob, a takodje nestaju i mnoga zanimanja. Mnoge zemlje ovo pitanje regulišu na način što ukidaju beneficirani radni staž i prebacuju teret na poslodavca, koji kroz zaradu treba da nadomjesti otežane uslove rada i rizik na radnom mjestu.

Dakle, neophodno je revidirati listu radnih mjesta na kojima se staž osiguranja računa sa uvećanim trajanjem, u cilju smanjenja njihovog broja, kako u državnoj upravi i profesionalnim vojnim licima, tako i u privredi.

2.2.2. Preispitati mogućnost računanja staža osiguranja sa uvećanim trajanjem bez uslovljavanja dužinom vremenskog perioda provedenog na beneficiranim radnim mjestima

Shodno članu 71 Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju, osiguraniku koji radi na naročito teškim, opasnim i za zdravlje štetnim radnim mjestima, odnosno poslovima i osiguraniku koji radi na radnim mjestima, odnosno poslovima na kojima posle navršenja određenih godina života ne može uspješno obavljati svoju profesionalnu djelatnost, staž osiguranja računa se sa uvećanim trajanjem, pod uslovom da je na tim radnim mjestima, odnosno poslovima efektivno proveo ukupno najmanje 10 godina. Znači, staž osiguranja sa uvećanim trajanjem se računa samo ukoliko je osiguranik proveo propisani vremenski period na tim radnim mjestima.

Ukidanjem ovog uslova, staž osiguranja sa uvećanim trajanjem bi se računao za sve vrijeme za koje je osiguranik radio na radnim mjestima, odnosno poslovima na kojima je bilo propisano računanje staža osiguranja sa uvećanim trajanjem. Na ovaj način bi se demovitali radnici da se vezuju za radno mjesto na kojem se staž osiguranja računa sa uvećanim trajanjem, na period od 10 godina, čime se bi se ostvarila veća mobilnost radnika.

2.3. Poboljšanje buduće adekvatnosti penzija

2.3.1. Preispitati mogućnost izmjene odredbe Zakona o PIO o uskladjivanju vrijednosti penzije za jedan lični bod

Donošenjem izmjena Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju 2010. godine, koje su u primjeni od 6. januara 2011. godine, uskladjivanje penzija i vrijednost penzije za jedan lični bod, vrši se početkom svake kalendarske godine, na osnovu statističkih podataka, sa kretanjem potrošačkih cijena i prosječne zarade zaposlenih na teritoriji Crne Gore, u prethodnoj godini u odnosu na godinu koja joj prethodi, u procentu koji predstavlja zbir 75% procenta rasta, odnosno pada potrošačkih cijena i 25% procenta rasta, odnosno pada zarada.

Indikator adekvatnosti penzija (ISG) prema metodologiji Evropske komisije (EC), koji je izračunat od strane eksperata Svjetske banke, pokazuje da će reforma sprovedena 2010/2011 smanjiti troškove za penzije, ali da će imati za posljedicu i smanjenje stopa zamjene i buduće adekvatnosti penzija. Očekuje se da će buduće (teorijske) neto stope zamjene u Crnoj Gori opasti na oko 22% do 2050. godine, što je najniži nivo adekvatnosti među svim sadašnjim članicama EU.

U tom smislu, neophodno je revidirati postojeći model uskladjivanja kako bi se primanja korisnika prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja održala na adekvatnom nivou.

2.3.2. Odvojiti način uskladjivanja penzija (indeksacija) od načina uskladjivanja penzija za jedan lični bod (valorizacija)

Putem vrijednosti penzije za jedan lični bod vrši se valorizacija zarada iz ranijih godina koje se uzimaju u obračun za određivanje visine penzije prilikom početnog određivanja penzije.

U razvijenim evropskim zemljama, česta praksa je različit način valorizacije i usklađivanja (indeksacije). Najčešća praksa u 15 zemalja OECD jeste da se penzije iz prethodnih godina revalorizuju s rastom prosječnih zarada u privredi za razliku od penzija koje su obično indeksirane rastom troškova života ili nekom kombinacijom rasta troškova života i zarada. Na ovaj način se nivo prihoda u starosti održava na nivou prije penzionisanja, odnosno prva penzija korisnicima na ovaj način ne trpi značajno umanjenje, dok se uštede u rashodima za penzije stvaraju ukoliko se uskladjivanje (indeksacija) vrši putem troškova života.

2.4. Centralizacija organa vještačenja na nivou države

Trenutno veliki broj organa za vještačenje u Crnoj Gori vještači u različitim postupcima ostvarivanja prava po osnovu raznih oblika invaliditeta, invalidnosti, privremene spriječenosti za rad i sl. Radi racionalizacije, smanjenja troškova, ujednačavanja kriterijuma i profesionalizacije poslova vještačenja, trebalo bi sagledati mogućnost centralizacije svih ovih poslova vještačenja koji bi se obavljali u jednom specijalizovanom organu, koji bi se isključivo bavio poslovima medicinskog vještačenja.

VI ZAKLJUČNA RAZMATRANJA I PREPORUKE

Analiza penzijskog sistema pokazuje da su ključne reforme u penzijskom sistemu usmjerene na osiguranje dugoročne finansijske održivosti sistema dale očekivane efekte, kao i da će efekti biti još vidljiviji u budućnosti sa punom implementacijom reforme. Međutim, efekti obje reforme su u određenoj mjeri narušeni i ograničeni usklađivanjem penzija kako redovnim tako i vanrednim, kao uvođenjem posebnih uslova za penzionisanje i koji, pored njihovog finansijskog efekta, imaju značajan negativan uticaj na aktivnost stanovništva.

Penzijski sistem, kao i sveobuhvatan sistem socijalne zaštite u Crnoj Gori su, po ocjeni Svjetske banke, previše „velikodušni“, utiču negativno na ekonomsku aktivnost građana kao i na ishode na tržištu rada, kao i stvaraju zavisnost korisnika od sistema. Dodatno zakonodavni okvir na tržištu rada, i pored reformi u prethodnom periodu i dalje je ograničavajući sa aspekta kreiranja novih radnih mjesta i veće mobilnosti na tržištu rada. Penzijska reforma, bez komplementarnih reformi u drugim oblastima, neće dati očekivane rezultate, posebno imajući u vidu nisku stopu aktivnosti radno sposobnog stanovništva u Crnoj Gori.

Shodno navedenom ključna preporuka analize je nastavak reforme penzijskog sistema u Crnoj Gori da bi se obezbijedila održivost, sigurnost i adekvatnost postojećeg penzijskog sistema, kroz:

- Eliminisanje posebnih uslova za penzionisanje
- Revidiranje odredbi prijevremene penzije
- Dalje parametarsko podešavanje sistema
- Smanjenje deficita Fonda PIO
- Promjenu načina usklađivanja penzija

Imajući u vidu prethodno navedeno, u nastavku se, kroz predloge zaključaka, preporučuju konkretne aktivnosti koje imaju za cilj unapređenje stanja u oblasti funkcionisanja postojećeg penzijskog sistema.

Pregled modela za uskladjivanje penzija

RB	DRŽAVA	NAČIN USKLADJIVANJA PENZIJA
1.	Austrija	Osnovica penzije se indeksira dva puta godišnje, 20 marta i 20 septembra, u skladu sa promjenama u troškovima života penzionera i povećanjem zarada. Penzija se povećava tako da odražava rast indeksa potrošačkih cijena i rast troškova života penzionera i korisnika, s tim što se bira parametar koji je veći. Kada zarade rastu brže od cijena, penzije će se uskladjivati u skladu sa rastom zarada.
2.	Belgija	Automatsko uskladjivanje penzija od 2% se vrši ako prosječan indeks potrošačkih cijena varira 2% u odnosu na bivši pivot indeks.
3.	Bugarska	Opšte pravilo za usklađivanje predviđa da se penzije odobrene prije 31.decembra uskladjuju godišnje od 1. jula na osnovu Odluke Odbora Nacionalnog instituta za socijalno osiguranje, u procentu jednakom indeksu potrošačkih cijena tokom prethodne kalendarske godine. U 2010. 2011 i 2012. indeksacija penzija nije sprovedena. U 2013. godini, penzije neće biti povećane zbog finansijskih restrikcija.
4.	Kipar	Osnovna garantovana zarada povećava se svake godine u skladu sa godišnjim istraživanjima o platama. Osnovne penzije uskladjuju se početkom svake godine u skladu sa povećanjem osnovne garantovane zarade. Dopunske penzije uskladjuju se istog dana u skladu sa povećanjem indeksa troškova života (poređenje drugog polugodišta u posljednje dvije godine). Povećanje dopunskih penzija ne može biti veće od povećanja osnovnih penzija. Penzije se takođe prilagođavaju svakog jula sa povećanjem indeksa troškova života (poređenje prve polovine te godine, sa drugim polugodištem prethodne), ako je isti najmanje 1%. Usklađivanje penzija je obustavljeno od 1. januara 2013. do 31. decembra 2013.
5.	Češka	Penzije se redovno uskladjuju svakog januara u skladu sa jednom trećinom rasta indeksa cijena i jednom trećinom rasta indeksa realnih zarada. Dodatno uskladjivanje se vrši ako indeks cijena prelazi 5%. Penzijska osnovica se uskladjuje redovno u odnosu na kretanje prosječnih zarada.
6.	Danska	Uskladjivanje socijalne penzije, kao i ostalih transfernih prihoda, vrši se jednom godišnje na osnovu kretanja zarada. Dodatne penzije se uskladjuju jedino u kad postoji dovoljno sredstava.
7.	Estonija	Penzije se uskladjuju godišnje, 1.aprila. Indeks zavisi od rasta potrošačkih cijena i rasta prihoda od socijalnih poreza (20:80 respektivno).
8.	Finska	Nacionalne i garantovane penzije se uskladjuju godišnje na osnovu rasta

		indeksa potrošačkih cijena. Obavezne penzije koje su vezane za zaradu se uskladjuju jednom godišnje, u januaru sa 80% rasta cijena i 20% rasta zarada.
9.	Francuska	Godišnje uskladjivanje (očekivano kretanje indeksa potrošačkih cijena, izuzimajući kretanje cijena cigareta).
10.	Njemačka	Penzije se uskladjuju godišnje, 1. jula podešavanjem vrijednosti penzije. Vrijednost penzije se generalno uskladjuje u skladu sa kretanjem bruto zarade i plate po zaposlenom u prethodnoj kalendarskoj godini (posebno za stare i nove federalne države), u odnosu na bruto zaradu utvrdjenu u skladu sa nacionalnim računima (bez naknada za dodatne troškove za korisnike davanja za nezaposlenost). Pored kretanja zarada koje se uzima u obzir u svrhu uskladjivanja, promjene opšte stope doprinosa i učešća privatnih starosnih penzija, kao i kretanja odnosa između penzionera i osiguranika (faktor održivosti). “Zaštitna klauzula” sprečava uskladjivanje penzija koje dovodi do smanjenja vrijednosti penzije.
11.	Grčka	Valorizacija i usklađivanje se vrši zavisno od politike prihoda koju godišnje utvrđuje država.
12.	Mađarska	Godišnje uskladjivanje u januaru u skladu sa predviđenim rastom potrošačkih cijena (inflacija).
13.	Island	Nacionalne penzije se uskladjuju godišnje u skladu sa Budžetom. Uskladjivanja se vrše zavisno od kretanja zarada ali davanja nikad neće biti povećana manje od rasta cijena – indeks troškova života. Penzije iz zaposlenja se uskladjuju zavisno od odluke penzijskog fonda, uzimajući u obzir aktuarske procjene.
14.	Irska	Nema automatskog uskladjivanja.
15.	Italija	Godišnje uskladjivanje zasniva se na povećanju troškova života i primjenjuje se na iznos penzije koji ne prelazi 1.443,00 eura (trostruka vrijednost minimalne penzije). Iznos penzije između 1.443,00 i 1.486,29 eura, se mogu uskladiti do iznosa od 1.486,29 eura. Penzije preko 1.486,29 se ne uskladjuju.
16.	Letonija	Penzije se ne uskladjuju u periodu od 2009 do 2013.
17.	Lihtenštajn	Po pravilu, na početku svake kalendarske godine ako se nacionalni indeks potrošačkih cijena poveća najmanje 3% od posljednjeg uskladjivanja penzija i sredine prethodne godine.
18.	Litvanija	Osnovni dio penzije i dodatak na godine staža zavisi od iznosa osnovne penzije, dopunski dio se uskladjuje shodno trenutnom godišnjem prosječnom garantovanom prihodu. Osnovna penzija i trenutni godišnji prosječni garantovani prihod se povećavaju shodno odluci Vlade koja zavisi od Vladinog program i budžeta.
19.	Luksemburg	Indeksacija penzija vrši se prema kretanju potrošačkih cijena kada indeks

		varira 2,5% u odnosu na broj koji je aktivirao prethodno uskladjivanje. Utvrđeni su fiksni intervali (1 oktobar) za 2012, 2013 i 2014.
20.	Malta	Za lica rođena prije 1.januara 1962.godine: godišnje uskladjivanje na osnovu najvećeg povećanja troškova života ili povećanja zarada. Za lica rođena nakon 1. Januara 1962. godine: Godišnje uskladjivanje – 70% procentualnog povećanja nacionalne prosječne zarade i 30% stope inflacije.
21.	Norveška	Osnovni iznos penzije, minimalna penzija i garantovana penzija se uskladjuju svake godine kraljevskim dekretom, 1.maja, uzimanjem u obzir opšteg nivoa prihoda, a za posljednje dvije i rasta očekivanog trajanja života. Penzija vezana za zaradu: 1. godišnje uskladjivanje prema stopi rasta zarada tokom akumulacije. 2. godišnje uskladjivanje prema stopi rasta zarada umanjenoj za 0.75% tokom isplate.
22.	Poljska	Godišnje uskladjivanje, 1. marta, na osnovu fiksnog iznosa indeksacije. Stopa indeksacije se računa kao prosječni godišnji indeks potrošnje roba i usluga u prethodnoj kalendarskoj godini, povećan za najmanje 20% realnog rasta prosječnih mjesečnih zarada u prethodnoj kalendarskoj godini.Stopa indeksacije je predmet godišnjih pregovora Tripartitne socio-ekonomske komisije.
23.	Portugalija	Uskladjivanje se po pravilu vrši jednom godišnje, uzimajući u obzir kretanje bruto domaćeg proizvoda i indeksa potrošačkih cijena (izuzimajući stanovanje) sa posebnih povlašćenim pravilima za najniže penzije.
24.	Rumunija	Zamrznuto uskladjivanje u 2011. i 2012.
25.	Slovačka	Godišnja valorizacija vrijednosti penzije (1. januara) prema prosječnom razvoju bruto zarada (zarade u trećem kvartalu prethodne godine u poređenju sa trećim kvartalom godine koja prethodi prethodnoj godini). Godišnja indeksacija davanja (1.januara) vrši se u skladu sa povećanjem potrošačkih cijena i prosječne zarade. Do 2017.godine, davanja će se uskladjivati u skladu sa prosječnim iznosom, koji je isti za sve vrste korisnika.
26.	Slovenija	Nije bilo uskladjivanja u 2012.godini. prema Zakonu o uravnoteženju javnih finansija. U 2013.godini penzije će se indeksirati prema stopi rasta prosječnih bruto zarada za period januar-decembar 2012 u odnosu na prosječne bruto zarade isplaćene u istom periodu 2011, dok ukupan iznos uskladjivanja penzija ne smije premašiti 50.000.000 eura u 2013.
27.	Španija	Automatsko uskladjivanje početkom svake godine u skladu sa indeksom potrošačkih cijena koji je predviđen za tu godinu.
28.	Švedska	Za garantovane penzije, stopa uskladjivanja je fiksna svake godine i računa se na osnovu kretanja cijena.

		Starosna penzija vezana za zaradu prati kretanje prosječnog prihoda (indeks prihoda), uz odbijanje 1.6 procentna poena. Dodatne penzije se uskladjuju sa kretanjem cijena za one koji imaju 65 ili su mlađi. Za starije od 65 penzije su povezane sa promjenama prosječnog prihoda, uz odbijanje 1.6 procentna poena.
29.	Švajcarska	U principu, uskladjivanje se vrši svake dvije godine u skladu sa razvojem zarada i cijena. Vanredno uskladjivanje se sprovodi kad je indeks potrošačkih cijena veći od 4% godišnje.
30.	Holandija	Uskladjivanje 1 januara i 1 jula u skladu sa kretanjem ugovorenih zarada.
31.	Velika Britanija	Uskladjivanje se shodno zakonu vrši godišnje, u skladu sa kretanjem cijena.
32.	Albanija	Osnovne starosne i invalidske penzije uskladjuju se godišnje, prema promjenama vrijednosti potrošačke korpe. Individualna osnovica za penziju, koja se odnosi na zaposlena lica, se godišnje uskladjuje odlukom Savjeta ministara, a u skladu sa kretanjem plaćenih doprinosa u toj godini na nacionalnom nivou.
33.	Jermenija	Jednostrana odluka Vlade, na neredovnoj osnovi; zavisno od raspoloživih sredstava.
34.	Australija	Penzije se uskladjuju dva puta godišnje (mart i septembar). Uskladjivanje se vrši na osnovu kretanja indeksa potrošačkih cijena i kretanja indeksa troškova života penzionera i korisnika.
35.	Bosna i Hercegovina	Federacija: Zavisí od raspoloživih sredstava za mjesec isplate. R.Srpska: U Republici Srpskoj, vrijednost opšteg boda (valorizacija) uskladjuje se od 1. januara svake godine, počev od 2013. godine, prema procentu promjene prosječne neto plate u Republici u prethodnoj godini. Penzije ostvarene do 31. decembra prethodne godine uskladjuju se od 1. januara svake godine, počev od 2013. godine, prema procentu koji predstavlja polovinu zbira procenta promjene prosječne neto plate i procenta promjene potrošačkih cijena na godišnjem nivou u Republici u prethodnoj godini.
36.	Kanada	Starosna: uskladjuje se kvartalno (januar, april, jul i oktobar) u skladu sa povećanjem indeksa potrošačkih cijena.
37.	Hrvatska	Dva puta se godišnje uskladjuju penzije, sa 50% povećanja potrošačkih cijena i 50% povećanja nacionalnih prosječnih bruto zarada u prethodnom polugodištu.
38.	Moldavija	Davanja se uskladjuju 1.aprila svake godine. Godišnje uskladjivanje se vezuje za godišnje povećanje indeksa potrošačkih cijena i prosječnih zarada tokom prethodne godine.
39.	Rusija	Od 1.januara 2010.godine, penzije se uskladjuju 1.aprila i 1. jula uzimajući u obzir stopu rasta cijena roba i usluga u odnosu na prethodnu godinu.

40.	Srbija	Osnovno rješenje: Član 80 Penzija se od 1. aprila tekuće godine usklađuje sa kretanjem potrošačkih cijena na teritoriji Republike Srbije u prethodnih šest mjeseci. Izuzetno od stava 1. ovog člana, ako bruto domaći proizvod u prethodnoj kalendarskoj godini realno poraste iznad 4%, penzija se usklađuje od 1. aprila tekuće godine u procentu koji predstavlja zbir procenta rasta, odnosno pada potrošačkih cijena na teritoriji Republike Srbije u prethodnih šest mjeseci i procenta koji predstavlja razliku između realne stope rasta bruto domaćeg proizvoda u prethodnoj kalendarskoj godini i stope od 4%. Penzija se od 1. oktobra tekuće godine usklađuje sa kretanjem potrošačkih cijena na teritoriji Republike Srbije u prethodnih šest mjeseci. Isplata usklađene penzije teče od isplate aprilske odnosno oktobarske penzije. Prelazno rješenje Član 80a Izuzetno od člana 80. st. 1. do 3. ovog zakona, penzija se usklađuje: - u oktobru 2013. godine, tako što će se povećati za 0,5%; - u aprilu 2014. godine, tako što će se povećati za 0,5%; - u oktobru 2014. godine, tako što će se povećati za 1%; - u aprilu 2015. godine, sa stopom rasta potrošačkih cijena u prethodnih šest meseci; - u oktobru 2015. godine, zbirom stope rasta potrošačkih cijena u prethodnih šest mjeseci i dijela stope realnog rasta bruto domaćeg proizvoda u prethodnoj godini iznad 4%. Počev od 2016. godine, penzija se usklađuje: - u aprilu, zbirom stope rasta potrošačkih cijena u prethodnih šest meseci i dijela stope realnog rasta bruto domaćeg proizvoda u prethodnoj godini iznad 4%; - u oktobru, sa stopom rasta potrošačkih cijena u prethodnih šest meseci. Na način iz stava 2. ovog člana, penzija se nadalje usklađuje sve dok učešće penzija u bruto domaćem proizvodu ne dostigne 10%.
41.	Makedonija	Uskladjivanje se vrši dva puta godišnje, 1.januara i 1.jula. Uskladjivanje uzima u obzir 50% promjena troškova života u prethodnih 6 mjeseci i 50% promjena prosječnih zarada u prethodnih 6 mjeseci.
42.	Turska	Penzije se uskladjuju svakih 6 mjeseci u skladu sa kretanjem indeksa potrošačkih cijena.